

AKHİSAR'DAKİ SON ARKEOLOJİK KAZI SONUÇLARININ EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ'YLE BAĞLANTI KURULARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Engin AKDENİZ
Yrd. Doç. Dr. Safiye AKDENİZ*

ÖZ

Manisa'nın Akhisar ilçe merkezinde yer alan Thyateira antik kentinin bir parçasını oluşturan Hastane Höyüğü, prehistorik devirlerden itibaren iskân edilmiş, antik devirde ise kentin bir dönem akropolü, bir dönem ise nekropolü olarak kullanılmıştır. Türk döneminde etrafının surlarla çevrilerek çok yüksek olmayan bir kaleye dönüştürüldüğü anlaşılan höyük, yoğun imar faaliyetleri sebebiyle ciddi bir tahribata uğramıştır. Hastane Höyüğü'nde yapılan arkeolojik kazılarda tespit edilen anıtsal bir yapı, höyüğün zirvesinde yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan, bir tapınak ya da sunağa ait olan bu yapının kalıntılarının Evliya Çelebi'nin Akhisar'ı ziyaret ettiği 1671 yılında da kalenin iç kısmında görülüyor olması, hattâ bugün arkeolojik kazılarla açığa çıkarılan şeklinden daha iyi durumda korunmuş olması olasıdır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Akhisar, Thyateira, Hastane Höyüğü

EVALUATION OF THE RESULTS OF THE LAST ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN AKHISAR BY ESTABLISHING A CONNECTION WITH EVLIYA ÇELEBİ'S TRAVELS

ABSTRACT

The Hastane Mound, a part of the ancient city Thyateira, located in the centre of Manisa's district Akhisar, had been inhabited since Prehistoric Ages and was used as the city's acropolis in antiquity and as a necropolis in one period. The mound, clear that it had been converted into a not very high castle surrounded by walls in the Turkish period, became a serious damage because of massive construction works. A monumental building that was found during the archaeological excavations on the Hastane Mound, is located on the peak of the mound. The matter that when Evliya Çelebi visited Akhisar in the year 1671 and the remains of this building, which belongs to a temple or an altar and is located eastwards and westwards, could be also seen inside the castle, makes it possible that it was better preserved than its condition today through archaeological excavations.

Keywords: Evliya Çelebi, Akhisar, Thyateira, Hastane Höyüğü (Hastane Mound)

* Prof. Dr. Engin Akdeniz, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü-Aydın; Yrd. Doç. Dr. Safiye Akdeniz, Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Bornova-İzmir.

Anadolu coğrafyası, barındırdığı farklı kültürler sebebiyle pekçok seyyahın bu kültürlerle ilişkin incelemelerine sahne olmuştur. Büyük bir bölümü İncil’de sözü edilen ilk yedi kiliseyle ilgili araştırmalar yapan ve Avrupa ülkelerinden gelen bu ilk gezginler dışında Ortadoğu kökenli seyyah sayısı azdır. Bu noktada dikkatleri üzerine çeken Evliya Çelebi, Anadolu’nun yanı sıra çok daha geniş bir coğrafyayı ele alması dolayısıyla mühim bilgiler bırakmıştır. Bu bilgiler, arkeolojik kalıntıların en azından Evliya Çelebi’nin gezdiği dönemlerdeki durumunun belirginleşmesi açısından da ele alınmalıdır.

1611-1684 yılları arasında yaşayan Evliya Çelebi, Kuyumcubaşı Mehmet Zıllı Efendi’nin oğludur. Yedi yıllık medrese eğitiminin ardından saray mektebi olan Enderun’a gitmiş, kendi ifadesine göre gördüğü rüya üzerine de 1630 yılından itibaren yaklaşık 50 sene çeşitli geziler gerçekleştirmiştir¹.

Evliya Çelebi 21 Mayıs 1671’de Hacca gitmek amacıyla İstanbul’dan yola çıkmış, bu yolculuk sırasında pekçok yerleşime uğramıştır. Gördüklerini *Seyahatnâme* adlı eserinde toplayan Evliya Çelebi, bu eserinde Akhisar hakkında da ayrıntılı bilgi verir.

İstanbul’dan yola çıkarak Bursa, Afyon, Uşak üzerinden Saruhan sancağı topraklarına giren Evliya Çelebi, Demirci, Kula, Alaşehir, Sart, Gördes ve Kayacık’dan sonra Akhisar’a ulaşmıştır. Akhisar’ın ardından ise Marmara (Göl), Turgutlu, Nif (Kemalpaşa), Ulucak, Sultan Yaylası, Bayezid-i Sâni Yaylasını gezerek Manisa şehrine varmıştır².

1671’de Akhisar’a gelen Evliya Çelebi, şehrin folklorik yapısının yanı sıra bitki örtüsü, ürünleri, yerleşim dokusu, tarihi ve mimarisi gibi çeşitli konular hakkında bilgi vermiştir³. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nin Akhisar kısmında geçen ve bu makalenin içeriğini oluşturan konu, **“Evsâf-ı Kal’a-i Akhisâr (Akhisar Kalesinin Vasıfları)”** başlığını taşımaktadır⁴. Evliya Çelebi, Akhisar Kalesi’nin tarihî, topografik yapısı ve özellikleriyle ilgili olarak bilgi verirken; “1007 senesinde (1598) Celâlî Karayazıcı ile kardeşi Deli Hasan’ın korkusundan padişah fermanı ile vilâyet halkının toplanıp Eğre⁵ fatihi Sultan III. Mehmet zamanında yenilenen bu kaleyi inşa eden kişiler ile konuşup onların aktardıklarına göre not ettiğini (yazdığını)” belirtir. Kalenin “yakın zamanda inşa edildiğini, Vali Macar Ali Paşa eliyle, bir düz geniş ovanın, yuvarlak şekilli bir alçak duvarlı ve kapılı, kuleli, faydalı ve fazla uzun olmayan bir kale olduğunu” vurgular. Fakat daire şeklinde yağmur mazgal deliklerinin var olduğunu, bunların büyüklüğünün sekiz bin altı yüz adım olduğunu, ve tüm kulelerin kiremit örtülü birer toplu, bakımlı burçlar olduğunu, amma iç el olması sebebiyle kale muhafızı ve askerlerinin olmadığını, fakat bakım ve onarımı için vakıfların çok olduğunu- ifade eder (Ek: 1).

Ardından kalenin bulunduğu tepede kaleden evvel var olan yerleşim hakkında

¹ Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat kısmında bulunan yazma temel alınarak Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff’un da içinde bulunduğu bir ekip tarafından tercüme edilen eserden faydalanılmıştır. Dağlı-Kahraman-Dankoff 2005.

² Emecen 1989, s. 216; Şahin 2011, 157.

³ Emecen 1989, s. 266, 279.

⁴ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, IX. Kitap, s. 35; Tezcan 1999, s. 64-71.

⁵ III.Selim tarafından 12 Ekim 1596’da Osmanlı topraklarına katılan, bugünkü Macaristan Ovası’ndaki Almanca adı Eger olan Eğre (Eğri) Kalesi.

bilgi vermeye çalışarak kendine özgü üslûbuyla “önceki yüzyıllarda şimdi şehrin tam ortasında bulunan Yusuf Efendi Sarayı’nın yerinde -ki yüksek bir yerdir- orda büyük bir kale varmış. Hâlâ yer yer binaların temelleri, yarım burçlar ve kale duvarları görünür. Ve Kaydefâ (?) hükümdarının kardeşi Cimecime kralenin tahtı imiş. Eyvan duvarları ve çevre duvarları görünür biçimdedir (bellidir). Sene (...) tarihinde Saruhanoğulları (burayı) türlü sıkıntılarla fethedip cehennemlik kafirlere karargâh olmasın diye bu kaleyi ve baş şehri temelinden yıkıp harap ettiler. Hâlâ çok sayıda bina kalıntısı vardır” der⁶ (Ek: 2).

Akhisarla ilgili başka bilgiler de verdikten sonra “eski günlerde gayet büyük bir şehir imiş (...)” ve cümle hâneleri (evleri) kale içinde olan tamamı iki bin altı yüz geniş kiremit örtülü bağ ve bahçeli ve akan nehirleri ve havuz ve şadırvanlı süslü evlerdir. Ve her zengin ve yoksul evinde birer akar pınar elbette vardır ki bunlar değirmen yürüten akar sulardır, zira bu şehrin dört tarafı yaylalardır. Çok sayıdaki (bolca) bu nehirler yüksek taraflardan akıp şehri sular. Ve bütün mezat yerlerinde ve çeşitli caddelerinde kaldırımlar üstünde insan beli kalınlığında akarsular akıp, ırmaklar çağlar böyle bir cennet şehirdir (şehri-i irem)” şeklinde şehri tavsif eder.

Ve cümle yirmi dört mahalle ve kırk yedi mihrapdır. Onu (on tanesi) cuma (cuma namazı) kılınan camidir. Ve on iki kârgir (taştan yapılmış) minareler görünmektedir. Geri kalanı alçacık tahta ve başkası ezan okunan yerdir. Ve bütün bunlardan çarşı içinde cemaati bol Sarı Ahmet Paşa Camii taştan minareli taştan yapılmış üç kubbeli ve üç kapılı ve haremünün ortasında ve abdest havuzu ve haremünün etrafında medrese hücreleri (bulunan) bütün bu imaretler kurşun ile örtülmüş aydınlığı bol benzersiz bir camidir. Ve kible kapısı üzerine ali yazı ile yazılan tarih budur:

“Özge (başka) târîh dedim Şerhî bu hayra/Bihamdillâh oldu ta’mîr câmî’ sene 1005”⁷.

Ve Sultan Alemşâh Camii derler fakat annesinindir. Halk arasında Fethiye Camii derler, önceleri kilise imiş (...). Kâfirlerden fethedip mihrabı Kudüs’e iken Mekke’ye (...) olduğu için Fethiyye Camii derler.

Ve mimarîsi yıkılmış olup yine yeni baştan inşa edilmiş kiliseden bozma camidir. Taştan kubbe ve kurşun örtülü camidir. Ve kapısı üzerinde tarihi budur: (...) (Ek: 3) şeklinde bilgiler verir.

Kaleyle ilgili tespitler yapmadan önce, Evliya Çelebi’nin Akhisar’daki on büyük cami arasında yukarıda söz ettiği her iki cami ve kaleyle ya da ilk Akhisar’daki ilk Türk iskân sahası hakkında bilgi vermek yerinde olur. Her iki cami de şüphesiz Evliya Çelebi’nin Akhisar ziyaretinden uzun süre evvel ibadete açılmış yapılarıdır. Bunlardan Sarı Ahmet Paşa Camii, höyüğün-kalenin çok uzağında Akhisar’a kendi adını vermiş mahallede yer almaktadır. 1469 yılında yaptırılmış olup 1596’da onarılmıştır⁸. Ulu Cami ise Hastane Höyüğü’nün doğu yönünde, höyüğün topoğrafik yayılım sahası dışındadır. Akhisar Kalesi’nin sur duvarlarının buraya kadar uzanıp uzanmadığı bilinmemekle birlikte arazinin Akhisar’daki ilk Türk yerleşimi sahasında olduğu anlaşılmaktadır. Ulu Cami, Evliya Çelebi’nin de belirttiği gibi kiliseden camiye dönüştürülmesi ya da aynı alanda yer alan kilisenin yıkıntıları üzerine inşa

⁶ Tezcan 1999, s. 64.

⁷ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, IX. Kitap, s. 35.

⁸ Akdeniz-Şahin 2014, s. 35.

edilmesi dışında çevrede kiliseden evvel de burada bir tapınak yapısı olabileceğine dair bazı izler mevcuttur⁹. Bu konu tartışılmakla birlikte yapının dışında, bahçede yer alan bir apsis kalıntısı Ulu Cami'den evvel aynı alanda bir kilisenin varlığına dair en önemli kanıttır. Ayrıca, caminin güney tarafında önceki yapıya ait kalın duvarlar ve kemerli kalıntılar görülmektedir. Dolayısıyla Akhisar'ın tarihî camilerinden biri olan Ulu Cami'nin bulunduğu alan gerek antik devirdeki, gerekse Türk dönemindeki eski şehrin merkezi noktalarından biriydi. Kesin inşa tarihi bilinmeyen Ulu Cami'nin mimari özellikleri genel olarak XIV. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Mihrapönü kubbesi ve mihrap ise XIV. yüzyılda onarılmıştır. Caminin bahçesiyle birlikte çok geniş bir alanı kapladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu önemli yapının bahçesinin küçültüldüğü, avlusundaki dârülhadis ve dârülkurranın ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır¹⁰.

Evliya Çelebi'de adı geçmeyen Köfünl  Camii ise, h y g n doğu yayılın sahası içerisinde yer almaktadır. Kaleye ait sur duvarların bu alanı da içine alması mümkündür. Halk arasında K hne Cami adıyla da anılan¹¹ bu yapının kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte 1316 tarihi önerilmektedir. K f nl  Camii, haziresinde 1489 yılına ait mezar taşı bulunan P r  C n Az z tarafından 1488 yılında kapsamlı bir onarım ge irmiştir¹². Caminin  n cephesindeki sütunların ve diğer devşirme mermerlerin hemen batısındaki Hastane H y g 'ndeki yapılardan taşınmış olduğu düşünülmektedir.

K f nl  Camii çevresindeki tek ve iki katlı konutlar incelendiğinde bunların bir bölümünün kaleye ait sur taşlarının kullanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kaç defa yenilediği kesin olarak anlaşılamayan Akhisar Kalesi'ne ait sur duvarlarının bir dönem K f nl  Camii çevresini de içine aldığı anlaşılmaktadır. Akhisar Kalesi sur duvarlarının onarımıyla ilgili olarak, bu coğrafyayı da etkileyen Cel l  isyanlarına dikkat çekmek gerekmektedir. Cel l  isyanlarının XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akhisar'ı da etkisi altına almaya başladığı, bu sebeple XVII. yüzyılın başında Şehir surlarının onarıldığı bilinmektedir. Ayrıca, Cel l  isyanları sebebiyle civardaki halkın bir kısmının da il e merkezine g e ettirilmesiyle nüfusun arttığı d ş n lmektedir¹³.

Ovalık bir arazide konumlanan Akhisar ilçesinde yoğun imar faaliyetleri dolayısıyla pek çok eski yapı ve kalıntı tahrip edilmiştir. Bu sebeple kalenin yerinin saptanmasında topografik incelemenin yanı sıra yerleşimle ilgili bilgi veren seyyahların aktardıkları önemlidir. Bu durumda Evliya  elebi'nin eserinde anlattığı kale için Akhisar'da en uygun arazi, bugünkü Kethüda mahallesinde yer alan, boşaltılmış vaziyetteki Devlet Hastanesi ve çevresini kaplayan Hastane H y g d r. H y k, bugünkü ova seviyesinden yaklaşık 10 metre yükseklikte yer almasına karşın çevresi modern yapılar tarafından adeta kuşatıldığı için bölgede kapsamlı yüzey araştırmaları yapan D. French'in çalışmaları da d hil olmak üzere önceki arkeolojik araştırmalarda tespit edilememiştir (Resim 1)¹⁴. H y k yükseltisi bir bütün haliyle ilk defa 1934

⁹ Akdeniz-Şahin 2014, 26; Tezcan 1999, s. 148, 149, dipnot 46 ve 49.

¹⁰ Müderrisoğlu 1956, s. 94.

¹¹ Akdeniz-Şahin 2014, s. 22; Tezcan 1999, 148, dipnot 46.

¹² Satış 1994, 339.

¹³ <http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=020237> Akhisar maddesi.

¹⁴ French 1969; s. 41-98.

yılından kalma Akhisar kent planı üzerinde gösterilmiştir (Resim 2)¹⁵. Bu haritada höyüğün neredeyse eksiksiz bir şekilde tüm yayılımı topografik planıyla gösterilmiş, günümüzde olduğu gibi höyüğün yer aldığı mahalle “Kethüda Mahallesi” olarak adlandırılmıştır. Haritada höyüğün bugün eski Devlet Hastanesi’ne ait binaların yer aldığı zirve kısmında o dönemde “köşk” olarak adlandırılan yapı yer almakta, höyüğün etrafını çeviren üç sokak da yine “köşk sokağı” adıyla anılmaktadır.

Höyük üzerinde uzun yıllar boyunca var olduğu bilinen ve halk arasında “köşk” adıyla anılan bu yapıyla ilgili adlandırma, daha sonra bu civarda yaşayan tüm halka yönelik verilen “köşküler” tanımlamasının da temelini oluşturmuştur. Köşkün yer aldığı arazi ilerleyen dönemlerde Selimzade Ahmet Ragıp Bey’in mülkü olmuş ve 1892 yılında çok daha büyük bir bina inşa edilmiştir¹⁶. Bu binada bir süre Ragıp Bey ile büyük oğlu Mehmet Bey oturmuştur. Höyük üzerinde yer alan ve höyüğe adını veren Devlet Hastanesi’nin inşaatı ise 1950 yılında başlayıp 1954 yılında tamamlanmıştır (Resim 3). İlk 70 yatak kapasiteyle hizmete açılan bu küçük hastane ilçenin ihtiyacını karşılamayınca giderek büyütülmüş yatak sayısı 178’e çıkarılmıştır. 1976 yılında ise ek binalar inşa edilerek son şeklini almıştır¹⁷. Bu haliyle hastane binaları ve bahçesi höyük zirvesinde çok geniş bir alanı kaplamaktadır. Höyükle ilgili arkeolojik SİT çalışmaları yapılırken höyüğün gerçek yayılım sahası dikkate alınmamış, sadece hastane bahçesinin duvarları sınır kabul edilerek arkeolojik SİT sınırı çizilmiştir. Höyüğün gerçek yayılım sahasını kaplamayan bu sınırlamayla kuzey güney 120xdoğu batı 110 m. ölçülerindeki bir alan arkeolojik SİT kapsamında koruma altına alınmış, böylece höyüğün özellikle kuzeye ve doğuya doğru çok daha geniş gerçek yayılım sahası SİT dışında kalmıştır. Sonuç olarak höyüğün 1/3’ünün SİT alanı ilan edildiği anlaşılmaktadır¹⁸. Böylece höyüğün SİT alanı dışındaki kısımları tamamen modern yerleşimin altında kalmıştır. Bu süreçte çevredeki mahallelerde yer alan tek katlı yapıların bir kısmı zaman içerisinde yıkılmış, boşalan alanlara çok katlı yapılar inşa edilmiştir. Yaptığımız ölçüm ve incelemeler sonucunda ise höyüğün gerçek boyutlarının kuzeydoğu-güneybatı yönünde 355 m., doğu-batı yönünde ise 360 m. olduğu saptanmıştır (Resim 4). Höyüğün yayılım sahası aynı zamanda Akhisar’daki ilk Türk-İslâm yerleşim sahasını da içine almaktadır. Gerçek boyutlarıyla höyük yukarıda bahsettiğimiz Köfünlü (Köhne) Camii’nin bulunduğu alanı da kaplamaktadır. Kalenin değişik defalar tahrip edildiği ve onarılarak kullanıma devam edildiği anlaşılmaktadır. Bu tahribatlar arasında 1402 yılındaki Moğolların gerçekleştirdiği öne sürülen yıkım da kalenin tarihçesi açısından dikkat çekicidir¹⁹.

Höyüğün üzerindeki en ciddi tahribat, devlet hastanesi binası ile eklentilerinin yapımı sırasında yaşanmıştır. Buna ilaveten, istinat duvarları ve yol yapımı çalışmaları sebebiyle höyük orijinal topografik yapısını büyük oranda kaybetmiştir. Höyüğün orijinal topografik yapısında en büyük değişim batı bölümünde gerçekleşmiştir. Buranın,

¹⁵ Bu kent planı hakkında bilgi veren Akhisar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Nadir Güven’e teşekkür ederiz.

¹⁶ Satış 1994, s. 336.

¹⁷ Thyateira kazılarında verdikleri izin ve destekten dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, Akhisar Belediye Başkanlığı’na ve DÖSİM’e teşekkür ederiz.

¹⁸ Akdeniz 2014a; s. 127.

¹⁹ Müderrisoğlu 1956, s. 17.

dışarıdan getirilen molozla kademe doldurulmasıyla 3 büyük seki oluşturulmuştur. Höyüğün doğu, kuzey ve güney kısımları ise büyük ölçüde modern yerleşimin altında kalmıştır. Höyüğün üzerindeki devlet hastanesi boşaltılmış durumdadır. Takip eden süreçte bu binaların yıkımı gerçekleştiğinde alanın arkeolojik açıdan daha iyi araştırılması sağlanabilir.

Höyükteki kazılar başlamazdan evvel yüzeyde antik devirlere ait bazı kalıntılar görülebilse de daha erken dönemlerine ilişkin pek fazla bilgi yoktu. Buna karşın, Manisa Müzesi tarafından höyüğün güneybatı kesiminde 1990'lı yılların başlarında gerçekleştirilen bir mezar kazısı sırasında karışık dolgu içerisinden çıktığı anlaşılan ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen seramik buluntular, höyüğün arkeolojik kazılar başlamadan önce, erken dönemleri hakkındaki en önemli bilgileri²⁰.

Bazı yayınlarda Hastane Höyüğü'nün bir dönem kentin Akropol sahası, bir dönem ise tümünün ya da en azından bir bölümünün Nekropol alanı olduğu öne sürülmektedir²¹. Devam eden kazılarda farklı özelliklerde çok sayıda mezar açığa çıkarılsa da mezar inşa tekniğinin dönemsel saptama yapılabilecek özellikler sergilememesi, bu mezarlara pek fazla armağan bırakılmaması, bırakılanların değerlendirme yapmak açısından yetersiz olması mezarların tarihlendirmesini güçleştirmektedir²².

Buna karşın, devam etmekte olan arkeolojik çalışmalarda bir sunak ya da daha büyük olasılıkla bir tapınağa ait olduğu anlaşılan kalıntılara ulaşılmıştır (Resim 6 ve 7). Höyüğün zirve kısmında, doğu-batı doğrultusunda uzanan bu yapının kalıntılarının Evliya Çelebi'nin Akhisar'ı ziyaret ettiği dönemde de görülüyor olması, hattâ bugün açığa çıkarılan şekliyle daha iyi durumda korunmuş olması olasıdır. Evliya Çelebi bunları "Hâlâ yer yer binaların temelleri, yarım burçlar ve kale duvarları görünür. Ve Kaydefâ(?) hükümdarının kardeşi Cincime kralenin tahtı imiş (Ek: 4)." şeklinde aktarmaktadır.

Yapının güney ayağının tamamı ortaya çıkarılmıştır. Bu bölümün yanı sıra sunak/tapınak (?) yapısının doğu girişini oluşturduğunu düşündüğümüz krepis sıraları ortaya çıkarılmaya başlanmıştır²³. Çalışmalarda yapının doğu cephesinde beş sıradan oluşan krepise sahip olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu basamakların görülen kısımları 21 cm. yüksekliğinde ve 43.1 cm. derinliğindedir. Taş sıralarının uzunluğu yaklaşık 80 ila 140 m. arasında değişmektedir. Krepis sıralarının dışarıdan görülen bölümleri mermer malzemeden, altta kalan bölümlerinin ise kumtaşından yapıldığı anlaşılmaktadır²⁴. Basamaklar birbirlerine demir kenetlerle bağlanmıştır. Demir kenetler 20 cm. uzunluğunda, en geniş kısmında 4 cm. genişliğindedir. Oldukça kaliteli işçilik gösteren bu anıtsal yapının krepis sıralarındaki tahribat da dikkat çekicidir. Krepislerin orta bölümüne doğru tahribatın arttığı tespit edilmiştir. Söz konusu bölümdeki mermer sıralarının önemli bir bölümü kayıptır. 2015 yılı kazı çalışmalarında yapının

²⁰ Manisa Müzesi'nde uzman arkeolog olarak görevliken bu kazıyı gerçekleştiren Yrd.Doç.Dr.Rafet Dinç'e verdiği bilgilerden dolayı teşekkür ederiz. Satış 1994, s. 151; Akdeniz 2014b, 25 vd.

²¹ Duyuran 1974; 20; Satış 1994, s. 151.

²² Akdeniz-Şahin-Erön 2014; 127-129; Akdeniz-Erön 2016, s. 83.

²³ Akdeniz-Şahin-Erön 2014; 129-130; Akdeniz-Erön 2016, s. 83, 84.

²⁴ Yapının krepis sıraları tasarlanırken arkada kumtaşı bloklara, görülecek kısımlarda ise mermer bloklara yer verildiği anlaşılmaktadır. Krepis sıralarını oluşturan mermer blokların ortalama olarak 58.4 cm, kumtaşı blokların ise 63 cm derinliğinde olduğu tespit edilmiştir.

krepislerinin güney ayağından kuzey yönüne doğru 9,95 m. devam ettiği saptanmıştır. Güney ayağı da dahil edildiğinde yapılan doğu girişinde açığa çıkarılan kısım 12, 5 m. genişliğindedir. Krepis sıraları kazılmayan alanda kuzeye doğru devam etmekte olup gerçek boyutları ancak bu alanların da kazılmasıyla saptanabilecektir.

Evliya Çelebi'nin 1671 yılındaki Akhisar seyahatinde gördüğü ve eserinde etraflıca bahsettiği Akhisar Kalesi'nin bugünkü Kethüda Mahallesi'ndeki Hastane Höyüğü, Cimcime Sultan'ın sarayına ait olduğunu yazdığı kalıntıların ise henüz açığa çıkarılmaya başlanan sunak-tapınak yapısı ve çevresindeki kompleks yapılar topluluğuna ait olduğu düşünülebilir. Evliya Çelebi'nin ilçeyi ziyaret ettiği 1671 yılından yakın tarihlere kadar, Kethüda mahallesinde ya da yakın mahallelerdeki yapıların taş ve mermer, hattâ kireç ihtiyacını karşılamak amacıyla Hastane Höyüğü'nün üzerindeki yapılardan taş ve mermer bloklar çıkarıldığı, kireç ocağı yapıldığı bilinmektedir. Bu ciddi tahribat, arkeolojik kazılar sonucunda yapıyı ancak bu haliyle saptayabilmemize sebep olmuştur.

Henüz Hastane Höyüğü'nün küçük bir bölümü kazılmış olsa da açığa çıkarılan kalıntılardan sunak ya da tapınak olduğu düşünülen anıtsal boyutlardaki yapı höyüğün zirve kısmında yer almaktadır. Günümüzde sadece temel ve basamak kalıntıları görülebilen, etrafi yüksek binalarla kuşatılmış durumdaki bu etkileyici ölçülerdeki yapıya ait kalıntıların geçmiş dönemlerde çok uzak mesafelerden bile görülmüş olması mümkündür. Temel kısmı açığa çıkarılan, sütunları devrilmiş vaziyette bulunan, üst mimari ve plastik eserlerin parçalar şeklinde ele geçtiği yapının gerçek yüksekliği konusu ilerleyen kazı faaliyetleriyle netleşecek ve yapıya ilişkin restitüsyon önerileri getirilebilecektir. Yapıya ait kalıntı ve buluntular şimdiki haliyle bile değerlendirildiğinde, Akhisar'ın bu isimle anılmasının sebebi önceki dönemlerde çok daha iyi durumda ve uzak mesafeden görülebilen, Evliya Çelebi'nin Cimcime Sultan'ın sarayına ait olduğunu yazdığı anıtsal yapıya ait beyaz mermer ya da kum taşı üzeri kaplama mermer kalıntıları olmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKDENİZ, E., “2012 Yılında Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğünde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar”, 35. *KST2*, Muğla, 2014, s. 124-139.
- AKDENİZ, E., “Kuzey Lydia'daki Thyateira'nın Erken Dönem Yerleşimi: Hastane Höyüğü Kazısı”, *TÜBA-AR* 15 (2012), 2014, s. 21-45.
- AKDENİZ, E., ŞAHİN, M. K., ERÖN, A., “2013 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 36. *KST2*, Ankara, 2014, s. 121-138.
- AKDENİZ, E., ERÖN, A., “2014 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 37. *KST2*, Ankara, 2016, s. 81-94.
- ÇEVİK, M., *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Mehmed Zillioğlu Evliyâ Çelebi*, C. IX, İstanbul, 1984.
- DAĞLI, Y., KAHRAMAN, S.A., DANKOFF, R., *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IX.Kitap, YKY, İstanbul, 2005.
- DANIŞMAN, Z., *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul, 1971.
- DUYURAN, R., “Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar II”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, C. XX – 2, Ankara, 17-27.

- EMECEN, F., “Akhisar”, *TDVİ*, C. 2, s. 237.
- EMECEN, F., “Evliya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Ankara, 1989, s. 215-223.
- FRENCH, D.H., “Prehistoric Sites in Northwest Anatolia, II, The Balıkesir and Manisa/Akhisar Areas”, *Anatolian Studies* XIX (1969), s. 41-98.
- MÜDERRİSOĞLU, M.E., *Akhisarlı Türk Büyüklüğü*, İzmir, 1956.
- SATIŞ, B., *İlkçağdan Günümüze Akhisar*, İzmir, 1994.
- ŞAHİN, İ., “Evliya Çelebi'nin Nif-Bergama-İzmir Güzergâhı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, C. XI/2 (Kış 2011), s. 155-179.
- TEZCAN, N., *Manisa nach Evliya Çelebi aus dem neunten band des seyahat-name übersetzung und kommentar*, Brill, 1999.

Ek 1:

“Sene 1007 tarihinde Celâli Karayazıcı ve karındaşı Deli Hasan havfindan fermân-ı şehriyârî ile ahâlî-i vilâyet cem' olup fâtih-i Eğre Sultân Mehmedî-i Sâlis asrında müceddeden bu kal'ayı binâ eden kimesneler ile kelîmât edüp anların nakliyle tahrîr etdik. Karîbül'-ahd binâ olunmuşdur. Be-dest-i vâlî Macar Alî Paşa. Bir düz vasî' sahrânın tâ ayne'l-fi'inde kerpiçden şekl-i müdevver bir alçak dîvârlı ve (---) kapulu (---) kuleli kal'a-i müfîd (u) muhtasardır. Ammâ dâ'iren mâdâr mazgal delikleri vardır. Ve dâ'iren mâdâr cirmi sekiz bin altı yüz adımdır. Ve cümle kulleleri kiremit örtülü birer toplu ma'mûr burçlardır. Ammâ iç el olmak ile dizdârî ve neferâtları yokdur. Lâkin ta'mîri ve termîmi için evkâfi çokdur”.

Ek 2:

“Amma evâil-i a'sârda şimdiki hâlde şehrin tâ ortası olan Yûsuf Efendi sarâyı yeri bir mürtefi' zemîndir Anda bir kal'a-i azîm var imiş. Hâlâ câbe-câ esâs-ı binâlar ve nısf burc-ı bârûlar zâhirdir. Ve Kaydefâ(?) melikenin karındaşı Cimecim kralenin tahtı imiş. Eyyân dîvârları hâ'itleri hüveydâdır. Sene (---) târîhinde Saruhanoğulları renc (ü) anâ ile feth edüp bir dahi küffâr-ı dûzah-karâra karârgâh olmasın için bu kal'a ve bu tahtgâhî esâsından münhedim edüp harâb (u) yebâb ederler. Hâlâ niçe bin kâr-ı kadîm binâ âsârları vardır.”

Ek 3:

“Ve eyyâm-ı kadîmde gâyetül-gâye şehri azîm imiş. Ammâ yine şimdi ma'mûrâtı bir sahrâ-yı azîmin vasatında vâki' olmuş Anadolu vilâyetinin Şâm-ı cennet-meşâmıdır. Cânib-i erba'ası gül (ü) gülistan ve bağ u bostânlı İremezâtü'l-imâd misilli dirah-ı sâyedârlar içre ma'mûr u müzeyyen ve dilküşâ ve ferah-âbâd bir nev bilâd şehri latîfdir.

Ve cümle hâneleri kal'a içinde vâki' olmuş cümle iki bin altı yüz vâsi' kiremit örtülü bâğ u bâğçeli ve âb-ı revân enhârları ve havz ve şâzrevânlı hâne-i zîbâlardır. Ve her bay(u) ve gedâ hânelerinde birer uyûn-ı câriye elbette mukarrerdir kim değirmen yürüdür âb-ı revanlardır, zîrâ bu şehrin cânib-i erba'ası yaylalardır. Bu enhâr-ı kesîreler o cebel-i âlîlerden cereyân edüp şehri saky eder. Ve cümle sûk-ı sultânîsinde ve gayri şâhrâhlarında kaldırımlar üzre âdem beli kalınlığı âb-ı revânlar revân olup çağlar ırmağlar böyle bir şehri İremdir.

Ve cümle yigirmi dört mahalle ve kırk yedi mihrâbdır. Onu cum'a kılınur câmi'dir. Ve on iki kârgîr minâreler nümâyândır. Mâ'adâ alçacık tahta ve gayri makâm-ı ezândır. Ve cümleden çârşû içinde cemâ'ati firâvân Sarı Ahmed Paşa Câmi'i, kârgîr minâreli ve üç kârgîr kubbeli ve üç kapulu ve haremînin ortasında ve âbdest havuzu ve haremînin etrâfında medrese hücreleri cümle bu imâretler kurşun ile mestûr câmi'-i rûşen-âbad-ı bî-bedeldir. Ve kible kapusu üzre celi hatt ile tahrir olunan târih budur:

*Özge târih dedim Şerhî bu hayra
Bihamdillâh oldu ta'mîr câmi Sene 1005*

Ve Sultân Alemşah Câmi'i derler ammâ vâlide-sinindir. Efvâh-ı nâsda Fethiye Câmi'i derler. Mâtekaddem kenîse imiş -----nassı üzre kefereden feth edüp mihrâbı Kudüs'e iken Mekke'ye velî olduğuyçün Fethiyye Câmi'i derler. Ve minâresi münhedim olup yine müceddeden binâ olunmuş deyrden bozma câmidir Kârgîr kubbe ve kurşun örtülü câmi'dir. Ve kapusu üzre târihi budur: (...)"

Ek 4:

...Hâlâ câ-be-câ esâs-ı binâlar ve nısf burc-ı bârûlar zâhirdir.
Ve Kaydefâ(?) melikenin karındaşı Cimcime krale-
nin tahtı imiş.

Resim 1-Hastane Höyüğü (Kaynak, Türk Hava Kurumu).

Resim 2-1934 tarihli Akhisar ilçesi yerleşim planı üzerinde Hastane Höyüğü'nün görünümü (Kaynak, Akhisar Belediyesi)

Resim 3-Akhisar Devlet Hastanesi'nin 1950-1954 yılları arasında inşaatı sırasında çekilen fotoğraf (Kaynak, Akhisar Belediyesi).

Resim 4-Akhisar Hastane Höyüğü'nün topografik plan ve yayılım sahası.

Resim 5-Ulu Cami Genel Görünümü

Resim 6-Sunak ya da tapınak olduğu düşünölen yapı.

Resim 7-Sunak ya da tapınak olduğu düşünölen yapı.